

ХАЇМ ГІЛЬДІН

НА КРИВАВІМ ШЛЯХУ

(УРИВКИ З РОМАНУ)

I

Змарнілими куртизанками зубожіло стояли шерехи кипарисів вкриті порохом, мов лахміттям витертого оксамита. Стояли і мрійно згадували минулі часи, коли челядь день у день мила холодною водою і підстригала їх зелені патли, а відгодовані парочки гамували в їхньому холодку разгарячену, розбещену кров.

Ще зранку в гавані крокувала заклопотана берегова варта. Неспокійними поглядами скубла обрій, чатувала, шукала, чи не покажеться де димок, — ознака білогвардійського десанту. Та п'яне пустинне море, усміхаючись, пустувало з сонячними відблисками і блимало в той бік, де з гір спускались тріскучі автомобілі.

Невідомі людці чогось навідувались у Ревком, нашвидку перемовлялись з комендантом залоги, і знов автомобіль зникав десь у горах, залишаючи на прощання смердючий димок.

Місто насторожено чекало. Адже-ж не так то й легко обманити таке досвідчене місто, що роками плекало квіти, роками плекало злових струнких татар для згодованих паній з великої Росії і торгувало строкатими мушлями, цілющим болотом і розпустою.

Адже-ж бачить місто, що з панських та царських палаців, оздоблених безліччю дорогоцінних речей, тягнуться без кінця й краю хури, навантажені всяким добром, тягнуться до центру міста. Зранку ще сходяться до Ревкому робітники і йдуть звідти з рушницями за плечима.

Навіщо?

Куди?

Хіба таке досвідчене місто не чує, що старе життя, навантажене ситими гешефтами, чигає десь тут, близьенько. Завтра, після-завтра знову все місто перетвориться на олин великий галасливий пансіонат для всіх виснажених пияцтвом і розпустою. Знов рікою полетиться вино, знов загучить музика, знов замерехтять з кожного порогу білесенькі хвартушки і життя піде — жити тільки й світу заживати.

Що ж дивного, що місто замкнулося за сім дверей і, ледве дух зводячи, чекає тої щасливої хвилини, коли радянська влада кінець-кінцем покине його.

II

По обвитих блакиттю горах вже повзло останнє сонячне проміння червоними плямами, мов червоні череди. А загальні збори штабу й Ревкому ще тривали.

На столі лежала воєнно-польова мапа, а голова ревкому Пиньо Миркин блукав по ній плескатими теслярськими пальцями, зібравши глибокими зморшками пітне чоло, все намагався з'ясувати собі весь воєнний план. Але короткі грубі пальці що-разу залазили в інше місце на мапі і заплутували його розрахунки.

Знов спочатку, кожному рису на мапі щільно надавлюючи пальцем, щоб, крий боже, не вислизла, та кінець-кінцем знов заплутався і розгнівно вилаявся на адресу авторів мапи.

— Чорти батька їхнього второпують — сюди риса, туди риса — здогадайся, де воно має бути. До якого ж міста ми все ж таки маємо відступити?

Поруч з ним нахилився над мапою Хведір Хведько, міряв сірничками відстань від села до села і, бормочучи собі під ніс, щось вираховував, щось планував, а на молодому засмаглому обличчі блукала гордовлива, самовпевнена посмішка.

— Дивись-но, голово! Відступаємо сюди — о, до хрестика. Второпав? Один білий десант виладувався осюди, біля цієї коцюби, а другий, певне, залізе у ці голоблі. Ну, та нам начхати на них.

Мрійний, задумливий присмерк оповив рожевим серпанком блакитне лоно морське, багряно спалахнув на шибках ревкому та на золотистих кучерях Носикова, коменданта залоги.

В глибокій тихій задумі сидів Носиків, спершися на мармурове підвіконня, і дивився на чорних товстих дельфінів, що плигали один за одним, мов у чехарду грали; сніжно-білі чайки літали в рожевому тремтінні, що хвилини падали на воду і, впіймавши здобич, з радісним кигиканням знов звивалися вгору.

Таким пристрасно-мрійним супокоем віє з широкої гладени моря, а тут, у накурений кімнаті, сидять що-йно випечені стратеги, сліпими очима мацають мапу, міряють відстань сірничками, так само, як крамарі міряють полотно аршином, і лагодять плани нових фронтів, нових боїв.

Носиків на хвилину обернувся до інших, ховаючи їдку посмішку в куточках вередливо вигнутих червоних уст:

— Чи то ви лаштуєтесь чхати на білих — невже вашими дитячими планами?

Хведько міцно зятагнувся цигарковим димом, гикнув і виплюнув шматок одкушеної гільзи.

Не до смаку йому цей Носиків, та й давно вже не до смаку. Але він, Хведько, член головного військового штабу, та щоб заходився з колишнім офіцериком царської армії? — Ні, не варт!

Та вже коли Носиків гадає, що партизани — щенята білогубі в стратегії, то бідолага гірко помиляється. Що правда, пасучи телят в селі, він, Хведько, не мав нагоди здобути високої воєнної освіти, але ж стратегічне становище ясне, як той помаранч.

Тут, між горами, „авангард“ почає білих першою порцією олив'яних галушок. З оцього сільця їм артилерія намілить чуба. А як зберуться до нас з усіх сіл та міст партійні товариші з загонами, аж тоді шанларакнуть їх по всіх флангах і покажуть їм, по чім коряк вітру.

— Розкумекав!

Ген-ген за рожевим краєм обрію вплив димок пароплаву, і сиве пасмо повисло, мов латка з дрантя на шовковому рожевому тлі.

Носиків навів бінокля, довго стежив, до якого порту прямує пароплав, накреслив на мармуровому підвіконні кілька цифр і вираховував, що проти десанту, що може бути на цім єдинім пароплаві.

треба виставити утрое більше армійців, ніж є в розпорядженні залоги. Рівно втрое, та ще й дисциплінованих, відданих. А кого має штаб? Виснажених шевчиків з партквитками в кешенях. Зледащілих босих партизан з околишніх сіл. Та яку вагу мають ці недисципліновані партизани проти офіцерських десантів, що їх виладовують білі, яку?

Аджеж там, у білих, боями керуватимуть десятки освічених і до-свідчених генералів, а тут — тут сидить саме мурло репане, ні дідька лисого не знає, а будує ж плани отак на галай-балай!

Присмерк уже давно засипав попелом позлотистий обрій, а Носиків ще дивився на цифри, з гіркістю в душі гадав про те, що з такою армією та з такими начальниками не штука й головою накласти.

А вони, начальники, брудними засмаглими пальцями блукали по мапі й будували плани боїв та перемог.

Хитаючись, мов благочестивий єврей на молитві, Пиньо Миркин пильно стежив за рухом пальців на мапі і раз-у-раз бевкав:

— Добре, зрозумів! Тут, значиться, десант, тут артилерія, йдемо сюди... ну, а Котів?

Маленьке створіння з неспокійними смоляно-каламутними очима лукаво прижмурило око і поклато ногу на ногу:

— Еге, мене не так то швидко викурять з Криму. Дзуськи, руки закороткі!

Перед революцією Котів важко горював у найбільших соборах та церквах російських. Він довго й палко молився навколяшках перед богоматір'ю, хрестився й побожно цілував ікону, аж поки діамантові очі, золото й срібло із ризи та гроші з церковної скарбоньки переходили до кешень Котова. Після такої вдалої „роботи“ — пияцтво, танки, жінки на день, на ніч, на тиждень...

Але не завжди Котів був задоволений з своєї роботи. Трохи більше, чи менше злота — це його не цікавило. Головна річ для нього це ризик, зухвальство, звага, і коли щастило йому обікрасти собор, а до того ще й напаскудити на амбоні, або повісити на ікону богоматери половий орган бугая — після такого вчинку він ходив із церкви до церкви, прислухався, як паравхвіяни лають мерзенного злодія, під'южував їх на ще запальнішу лайку, а потім виходив собі геть, гордий і задоволений з того, що він, Котів, наплював у обличчя світові отруйним смердючим плювком.

За такі „святі молитви“ він кілька разів на рік потрапляв до тюрми. Та які пута могли спутати йому надовго руки й ноги? Котів сидить у тюрмі стільки днів, скільки йому потрібно, щоб програти в карти все до останньої сорочки, обміркувати новий план крадіжки, почастувати начальника тюрми важким баком по голові, зробити підкоп і раптом шезнути.

За це йому в тюрмах дали назвисько — Васька Сич, і вірили, що прийде той день, коли Котів помститься за всіх скокарів¹⁾, маровихерів²⁾, і всіх робітників на мокрому³⁾.

Скоро почалася громадська війна, Васька Сич з шайкою шибеників перехопився через Сиваш і добре потельбушив білу гвардію.

Гремить його слава тепер серед усіх партизанів, принаджує до його дивізії злодіїв, сміливих покидьків суспільства, очайдушних люм-

¹⁾ Квартирні злодії.

²⁾ Залізничні злодії.

³⁾ Убийники.

пенів із сіл і міст. Всі вони знали, що Котів „свой парень в доску“ і коли бува й затопить кого-небудь у вухо, то що ж — обтерся й по всьому. Хто-ж візьме це за образу від ватажка, що спить вкупі з партизанами на голій землі, тягає, як і вони, з пазухи воші, крутить таку саму махорчану „собачу ніжку“ і йде попереду всіх у бій.

А битись — це його натура. Будувати, відновлювати життя — це робота для комісарів із шкіряними портфелями. Він, Васька Сич, мусить завжди наступати і йти вперед. Куди? До яких меж? Це його не обходить.

Битися — й квит!

І саме тепер, коли вся армія мусить відступати з Криму — саме тепер настав його час.

Кримські гори мають силу-силенну ущелин. Сміливий партизан може тут показати свою спритність, і Васькові з його шайкою тільки й залишається, що тельбушити білих.

План усім припав до серця, тільки комендантові залоги захотілося з'ясувати ще одну малесеньку дрібницю: якщо Котів залишається в горах з своїм загonom, то ж треба встановити контакт з усією армією:

— Де-ж буде ваш центр?

— Де? — Котів хитренько підморгнув оком — завтра прийдеш із лантухом, з лантухом, товариш Носиків, то я тобі викажу усі таємниці. Носиків тільки ображено позирнув на свою помішницю, Асю Рабинович і, згорбившись, сів коло вікна.

Ася Рабинович підскочила, мов опечена, і почала стукати кулачком об стіл:

— Хотіла-б я нарешті знати, раз на завжди, — якщо на Носикова думають, що він зрадник, то треба його розстріляти, як же ні — то що це за подле ставлення до товариша, що служить Радянській Владі так само вірно, як і Котів.

Ії тон і розпалене обличчя навели Пинья на гадку, що зараз може розгорітися велика сварка, а чого, за віщо — хіба є вже певний план?.. Що-ж, нехай запропонують кращого — хто не згодний з цим.

— А ну, товаришу Носиків, засукайте лишень рукави та покажіть нам, на що ви златні.

Носиків сидів, підперши голову руками, і безпорадно знижував плечима. Тільки коли Пиньо звернувся до нього вдруге, він ліниво повернув голову, чужим невидючим поглядом обвів товаришів і не дбало махнув рукою:

— Дарма праця, ви мислите по партизанському й чините по партизанському.

Котів притиснув пальцем праву ніздрю і гучно висякався.

— В цьому саме полягає наша сила і наша мудрість.

Ображений, пригнічений, дивився Носиків на погаслий обрій і стиха дорікав, що нема стратегічного плану; що загопи малі, дорога важка і небезпечна, а через це не треба було забирати все добро з панських палаців і навантажувати такий важкий великий обоз.

— Що? — схопився Котів — не треба було забирати добро з панських палаців? Занести негайно в протокол такі балачки, товаришу Слуцький, у протокол!

Носиків пополотнів. В очах йому заблимали зелені вогники. Він підійшов до мапи і ущільно процідив крізь зуби:

— А коли на оцих вузьких гірських шляхах загориться на бій і треба буде ма-нев-р-у-вати, куди тоді стра-те-г Котів дінеться з таким розбухлим обозом, га? Куди?

Від цього гострого запитання Мельникова дуже засвербіло в потилиці. Він уп'явся п'ятірнею в чорну кучму і згодом вичухав таки чітку, яскраву, кремезну, як його струнка кремезна постать, думку:

— Що правда, то не гріх. Такий розбухлий обоз може й справді поперек глотки стати. Але залишити сучій буржуазії стільки добра, значить преципіально відмовитися від комуністическої програми, а цей номерочок, братішечки, не пройде. Преципіально не пройде.

Синім присмерком ніч пронизала морську далечінь, запнула високу зелену гору. Де-не-де мигтіли зорі. Чумацький шлях блискотів і гойдався на хвилях, а на горі урочисто блимали вогники.

Синій супокій обгорнув місто, але на вулицях шугала тривога і лунала глухим грюком навантажених возів.

Зосереджено дивлячись на мапу, Носиків накреслював увесь план білорухавської атаки, показував, де і як треба утаборитись і укріпитися, а щоб обоз не перешкоджав боєві, його треба зараз відрядити шляхом до Алушти.

— А армія? — спитав Слуцький.

— Армія? Якщо в Алушті до ранку виладується десант, то армія піде через Ай-Петрі і зможе спокійно вести бій.

Раз-по-раз Ася поглядала на Носикова ласкаво сяючими очима, але що-разу зводила тонкі брови, неначе сюди, до перенісся, вона збирала всю енергію і намагалася струсити з себе тепле почуття, що брєніло в її серці.

Пиньо замислено хитався, і грубі теслярські пальці знов помандрували по мапі, по переплутаних її рисах.

— Чекайте-но хлопці, отут — другий десант. Сюди до Алушти йде більша частина обозу, єсть. Ми йдемо сюди. Щоб я так жив, витанцьовується, Хведьку. Що ти можеш сказати за цей план?

— Га, що я кажу?

Хведько затягнувся цигаркою, гикнув і разом з одкушеною гільзою виплюнув:

— План — нічого. Добрий план.

Носиків вийшов з Ревкому, покликав голову спілки візників і наставив на нього бравнінга:

— У твоїх хлопців липкі руки, то-ж пам'ятай, якщо з обозу пропаде хоч трісочка, то я розстріляю тебе, як собаку. Зрозумів?

Довга чорна борода заточилася від ласки здорової волохатої долоні, а вузькі примружені очі сховали хитру посмішку за масним блиском своїм.

— Не турбуйтеся, товаришу коменданте, все буде в найкращому порядку, дякувати богів, на першу й не останню владу виражаємо з міста. Ей, гицелі, в дорогу!

А згодом закрюкотіло гірське шосе.

III

Ватажки босоногих загонів цілий вечір тягли заїржавілі рушниці, важкі скрині з набоями; спітнілі, бігали вони по високих кімнатах комендатури, кричали, загрожували, сварилися й хрипкими голосами прохали Асю не жаліти зайвої коробки консервів, зайвої пари білизни.

Але Ася вела точний облік злиденного майна і на всі прохання, холодно усміхаючись, відповідала:

— За соціалізму, товаришок, за соціалізму ми задоволимо абсолютно всіх, а поки що бери, що дають, і гайда.

Хоч чимало сміття валялося на заплывованій підлозі, але тут, в просторах високих кімнатах, ще поблискували барвисті плями килимів, м'ягкі, шовком обтягнені фотелі і позлотисті карнізи дорогих меблів. В кожному куточку стояв спогад про сите спокійне життя і чекав на свій час.

Голі жінки жагуче дивились із великих різьблених рям — одкинувшись в пристрасній дрімоті, з дражливою посмішкою в очах, немаче їх тут навмисне порозвішували, щоб п'янити босих армійців і гасити в них чуття руїни й відбудування.

Навантажені скриньками з кулями, або оберемками рушниць, армійці деколи зупинялись, поглядали на малюнки і всміхалися:

— Оце був бардак, просто тобі у всесвітньому масштабі.

З великих різьблених рям виглядали голі жінки з жагуче набухлими грудьми.

А тут за столом, оточеним засмаглими спітнілими армійцями, обвішаними лентами кулеметними, — теж сиділа жінка — молода, струнка, з високим білим чолом і розумними блискучими очима. Але на її округлих стегнах пильнував бравнінг, а в серці — боевий неспокій.

Ця струнка дівчина була колись модисткою, шила солом'яні брилики.

З дванадцяти років поневірялась в наймах, перепробувала всіляких фахів, спала на жорсткому варстаті, і на хлібі заощаджувала зайвий гріш на взуття, чи на якусь там спідничку.

Ціле літо в злиднях вона чекала, коли почнеться сезон на солом'яні брили, а тоді — день і ніч гнала одубілими від втоми ногами машину. Від суботи до суботи вона світу білого не виділа, а в чадній голові снувалася дума про коханого, про власну маленьку фабрику — де небудь у вогкім підвалі з десятком підручних таких самих злидарок, так само вимучених, як і вона.

Зовсім несподівано в серце Асіне прокралась туга за власною домівкою, за старим Йорданом, за фігами солодкими.

В Палестину вона поїхала щаслива, горда й упевнена, що цією подорожжю розв'язано всі важкі життєві питання.

Ціле довге літо вона для когось трусила міндаль біля Йордану, для когось збирала помаранчі, брукувала гірські шосе, а сама живилася хіною, популяризувала серед арабів „дубинушку“ і кінець-кінцем розчарована, розбита, поїхала в Америку. А там, у кравецькій майстерні продірявило їй легені, міцно зв'язало її з анархичною організацією і запалило в ній жадобу висадити в повітря увесь світовий лад одним яким-небудь удалим вчинком, щоб так — самотності кінець і злидням.

Незабаром після лютневої революції Ася з гуртком анархістів приїхала до Одеси, просто до центру міста, вдерлася в елегантний дім розпусти, вибила хазайку, розігнала дівчат, і на чистенькому білому будинку з мармуровим сходами прилипла вивіска, немов червона латка:

— „Клуб анархістів“.

Але затурбовані дні гасел, промов і хвилювання одного дня виплеснули на поверхню гайдамацькі шапки і німецькі ботфорти. Над чорними українськими полями повис густий туман, напоєний сльозами, п'яним ура, і різким брязкотом золота та острог. Ася вбралася у шкіряну тужурку, осідлала плечі гвинтовкою і разом з купою

червоногвардійців пішла годувати воші, умочати сухар у брудну калюжу і боротись за комуну.

Волзькі морози й туркестанська спека, тиф на Дону та пропасниця в бухарських степах знесли її геть зовсім. Сюди вона приїхала лікуватися в санаторії, але як же-ж можна спокійно всидіти, коли гори, неначе вошвою, кишать бандитами; як тут сил набирати, коли біля тебе лежить набита рушниця, що на чорних гостей чекає.— Незабаром це все їй набридло, і Ася одного разу з одним загоном, а Носиків з другим пішли в гори і після тяжкого бою прогнали бандитів.

Але ж можна собі коли-небудь дозволити хоть маленьке свято. Двоє юних серць можуть же зачудуватись сміливим блиском очей, ніжною красою посмішки і хоч на хвилину забути, що недостріляні генерали можуть раптом забажати повернутися за загубленим майном. А ще коли до того вихилити шклянку старого запашного вина, тоді зникають з пам'яті всі банди. Лондон, Нью-Йорк і Ямайку забезпечується радвладою, а руки набувають такої ніжної солодкої сили, що важко їх одірвати від палаючого в солодкім тремтінні тіла...

Але в тверезому мозку кривавляться фронти. Аджеж треба виховати паростки нового молодого життя. Чи ж може відтак Асін мозок тішитися спогадами про солодкий минулий час.

Було і немає.

Позирне вона коли на Носикова і почуває, як тепло прокрадається в її серце його відданість. Хочеться ніжно гладити його золоті кучері, подібні до спілого винограду. Та хиба ж урвеш хвилинку тую для солодкої ласки, коли шумні ночі й дні тісно зв'язані з засіданнями, зборами, промовами, а в голові метушаться тези, завдання, питання й постанови.

А Носиків таки чекав, ніч-у-ніч чекав, що прийде знову свято. Чекав — і нарешті прийшов до висновку, що комуністки, власне кажучи, такі ж безпринципні, бездушевні створіння, як і комуністи. Та це бай- дуже. Його русява машиністка, що має гарного молодого чоловіка, ото тільки що переляканого й нерішучого, — ця сама машиністка — теж жінка, а тому нема чого дуже нудьгувати.

Ася це відразу помітила, і на її високому розумному чолі прорізалася глибока гнівлива зморшка.

Була в неї одна солодка днина. Перша солодка днина за всі двадцять шість дівочих років. А під серцем у неї росте тепер живий спогад тої минулої випадкової зустрічі...

І коли? Саме тепер, коли треба залишити Крим і, хто знає, скільки десятків місяців треба буде блукати з рушницею за плечима.

Її похмура серйозність, її холодний німий погляд ще більше переконали Носикова, що нема чого чекати, і, скоро виїхала остання хура з обозом на білий брук шосе, Носиков весело увійшов до себе в кабінет, ще раз стиснув в обіймах гаряче тіло машиністки і прийшов до висновку, що така жінка може в дорозі в пригоді стати.

А чоловік? Та хто йому повинен складати звіта? Комендант міста хто? — Чоловік її, чи він, Носиків?

Довгі пухкі пальчики, як білі павучки, засновигали по клавишах машинки і згодом витягли аркушик паперу, де був надрукований наказ її гарному молодому чоловікові.

Носиків підписав його, поставив печатку і урочисто прочитав у голос:

— „Згідно з постановою влади, Вашу дружину мобілізується для військових справ, в наслідок чого вона мусить виїхати з міста“.

Великі мігдалюваті очі машиністки намагались хвилинку витиснути текучу журбу за тим, хто любив, дбав про неї і збирав добро в гарно-мебльовані кімнаті, але не міг захистити це добро від реквізиції. Отже мусила вона стати машиністкою.

Саме тепер їй забажалося поскаржитись на свою долю і сказати Носикову, що чоловік її любий і дорогий. Але по дорозі до м'якої канапки, коли трепетні груди відчули п'яний пал молодих, міцних обіймів, вона втішилася надією, що оцей Носиків подбає про неї і обдарує кращими розкошами, ніж колись її чоловік.

IV

Ніч. Загорнуті в чорні бурки, сплять височезні камінні велетні, накривши голову густою хмарою. Тільки на одній горі миготить вогник. Блимне й погасне, і знов блимає, неначе на камінній лисині заночувала одинока зірка, і от бореться з дрімотою.

Ніч. Дрімотні вулиці тягнуть на камінних плечах своїх чорне пасмо навантаженого обозу. Важко дише від нетерплячки автомобіль, а море, придушене вогкою хмарою, потихеньку лічить камінці в прибережній жорстві.

Десь ген-ген далеко чути гучну команду. Ніч розплещеться крізь сон певними ритмичними звуками кроків, і знов густа, вогка, дрімлива тиша.

Ніч. У всіх вікнах темно, ніхто не шарудить, не грюкає, але тривога блукає, заплющивши очі по всьому місті, засновується в Еліні кістки гарячковим хвилюванням, і здається Елі, що навіть гори тихо, нечутно насуваються на останніх нічних мандрівців.

Ходить він туди й назад і нетерпляче чекає, щоб нарешті знайомі певно-дзвінкі кроки наблизились до ревкому. Але, як на злість — кроки раз-у-раз зупиняються біля іншого патруля, упевнено й чітко доходять до другого. В збентежених думках Елі знову виникає те саме запитання, і хочеться йому з'ясувати собі, звідки береться в більшовика такий спокійний апломб, така відвага в тоні, в русі, в поступі?

Чи це від почуття владаря? Чи це від почуття переможця?

Але тепер вони накладають головою!

Саме біля входу в ревком Пиньо зупинився і, пильно вдивляючись у темряву, пізнав свого старшого брата Елі.

Років кілька тому були вони брати: вкупі страждали на каторзі, в Сибіру, але Жовтень 1917 року поклав між ними провалля.

Про віщо-ж може Пиньо Миркин говорити з „колишнім“, що громи і блискавиці сипав на радвладу? Довірити йому становище на фронті? Розповісти йому стратегічний план?

Одне лише він може йому сказати:

— Завтра вдосвіта ми покидаємо місто, і вся армія відступає на Україну.

Вогкий туман налип на Еліні окуляри. Елі поверх скельця похмурим поглядом впився в обличчя Пиня.

Такий кінець Елі, власне кажучи, — провидів з тої високорозумної політики, що вели більшовики з першого дня. Історичних процесів не перескочиш, не можна наважитися кожному тверезому революціонерові замкнути рота. Та біда в тім, що логика ніколи і не ночувала у більшовиків. — Експерименти, та й годі — що-ж дивного, що тепер вони мусять тікати. Але він передчуває, що в Україні теж є голова на плечах, і більшовиків проженуть з таким самим парадом.

— Ну що - ж — холодно відповів Пиньо — то ми тимчасово відступимо в Центральну Росію, в Сибір, на Камчатку...

Еліні губи, холодним зеленим червачком, скривилися в посмішку, а жовч ще більш розгорілася в його погляді.

— Цеб-то — революція з валізкою у руках.

— Зате революція, а не стояче багно.

— Зрозумів? — Революція!..

— А ти залишаєшся у білих?

Від цього запитання Елі зробився ще менший і ще більше скоцюрбився.

— Хіба я знаю?

Коли материне молоко ще залишило десь у крові краплину братньої близькості, коли брязкіт кайданів ще зберіг десь слід поважання, то тепер воно перекипіло в огиді і запалило досадою погляд на нікчемну людину, що не варта була тепер нічого, крім холодного, чужого „прощавай“.

— Колись, пам'ятаю, ти знав, здається, що маєш робити, дуже добре знав.

І Пиньо пішов по сходах у Ревком.

Кілька секунд Елі смутно дивився йому услід, далі пішов до моря, простягся на побережному піску і замислився.

Адже-ж він, Елі, цілими роками стикався з широкими масами і ясно бачив всі шляхи до майбутньої перемоги.

За тюремними ґратами, в морозяному Сибіру плекав палку мрію, а тепер — день і ніч його душать питання й сумніви. В масах оцей нерозвинений комуністик має більш успіху, ніж Елі.

Люди змагаються, будують, а Елі, цей начитаний, розвинений давній борець — Елі — блукає, плутає, мов чужинець.

Доки ж це буде?

Яка-ж е рація залишатись у білих? Що? Знов дивитись, як стара кривда виникає на кожному кроці. Чи може задушити в собі сумніви і... піти з червоними?

Але куди? За чим? Допомогати більшовикам націоналізувати будки, де продають содову воду. Допомогати їм вішати замки на вуста всім супротивникам радвлади? Чи може благословляти Чеку?

Обрій підвів важку хмарну вію і засвітив зірочкою, мов срібно-голубою зіницею, підкотив до Елі тиху хвилю, з пінистим плювком на губах.

Зза обрію висунулась темна бура пляма, опалила чорну пащу хмари, погнала її вище, вище, і великий повний місяць запалив шумливу пожежу на морському лоні.

Елі ще довгий час лежав скоцюрбившись, журився, нудьгував, тужив, не хотів розлучатися з сумнівами, неначе з ними він повинен був вирвати серце, мозок, усю суть своєї істоти.

Десь аж після півночі, він, скоцюрблений, наболілий, блідий, зайшов до Пиня і глухим голосом засудженого на страту повідомив його про своє вирішення.

— Так, значить, з нами? Мельників, помацай йому голову, чи нема в його гарячки. Якщо ні, то запиши його до червоноармійського загону і дай йому рушницю. Давно-б треба до розуму дійти.

Матрос закопирив порепану губу і ніяково подивився на Елі.

— Рушницю? Навіщо рушницю? Щоб легше було в обозі, чи щоб таки битися за радянську владу?

Від цього руба поставленого питання Елі наче зніжковів, глянув на Пиня поверх окулярів і закліпав очима:

— Гм... навіщо - б йому рушниця? Поки що він, власне кажучи, вирішив тільки не залишатись у білих. Але боротись за радянську владу? — Пізніше, коли він, як належить, роздивиться, хто такі борці, керовники, які плани, які засоби, одне слово, як, з ким і ради чого — тоді може...

В погляді Пиня знов спалахнула досада і застигла в сердитій упертості.

— Ні, дай йому рушницю, може все ж таки меншовик повстане на страшний суд, то щоб хоч рушницею підперся.

Мельників очайдушно мотнув головою і так само очайдушно за-танцювала срібна сережка в засмаглому вусі.

— Може? Може бути з нього така сама користь, товаришу Миркин, як з бика молока. Підє тільки на нівець пайок, та й все.

— От що?

Ніч.

Загорнені в чорні бурки, сплять високі камінні велетні. Срібний супокій рокоче на морі, тільки там, на далеких гористих вулицях, де живе біднота, там зривається гучна команда, і ніч, мов крізь сон, починає говорити відголоском твердих ритмичних кроків.

V

Тут у просторому вестибюлі ревкому на тафльованій підлозі, на широких мармурових підвіконнях та сходах лежали й сиділи сотні робітників з пакунками, речами, рахитичними дітьми і жінками, вимученими тяжким життям і пропасницею так само, як і чоловіки.

Лежали вони так на своїх пакунках, курили, кашляли, харкали кров'ю, і очі, палаючи гарячковим сūмом, розповідали про роки, промучені у вогких підвалах і тісних, брудних фабриках, майстернях, на Карійській каторзі, в холодному Сибіру.

Та настав таки те день, що про нього мріяли з роду в рід люди. Світлі палати розчинилися для тих, що їх будували, а сами животіли в темних підвалах, і забрєніла в серцях надія врятувати хоч останні шматки легенів.

Спалахнула надія така тепла, така певна, і от уже треба кидати Крим. Знову злидні, знову муки, знову довгі тижні й місяці на фронтах. Доки радянська влада вдруге візьме Крим, вони вже дєсь і ноги попростягають.

Хто з рушницею, хто з плачущою дитиною на руці, хто з недоїденим куснем хліба, чоловіки вештались по між клунків і купок людей, ділячись хлібом, цигаркою, й оце вештання показувало, що довгі роки, прожиті в тюрмах та на каторзі, привчили цих людей ходити так, ніби на висхлих ногах у них і досі ще тяжать важкі кайдани і заважають їм робити такі кроки, які роблять усі інші люди.

З бічної кімнати вийшов Пинь Миркин і звелів Мельникову змінити вартових коло ревкому.

Його міцна, згорблена трохи постать з короткою упертою потилицею, нагадувала стиснену пружину, що кожную мить може розгорнутись. Але в крицевім блиску сірих очей світить холодний напружений спокій, що гнуздає волю, поривання й бажання і робить точний облік усього, що діється і що має статись.

Тільки як ішов Пинь по сходах, розтанув крицевий блиск у здиновано-лагідній посмішці, й його міцні обійми сховали в собі коротенького чоловічка з сивою борідкою і ясними дитячими очима, що

виглядали з - під кошлатих сивих брів так пустотливо, так безтурботно, немов колись у житті своєму закохалась ця людина в сні, та так до старих літ кохається в ньому, не зважаючи на те, що з нею трапляється і може трапитись.

— Наргизяне, вічність цілу не бачилися? Ідеш з нами?

— А що ж — із прокислими дашнакцутюнами піду захищати радянську владу, чи що?

Поцілувалися, хвилинку, перебирали спогади спільного сидіння у різних в'язницях, випитали одне в другого про померлих і загиблих і живих товаришів і ухвалили докладніше поговорити дорогою.

— Твоє манаття, Наргизяне, можеш покласти до мене в автомобіль.

Сірий чоловічок по дитячому розцвів усмішкою, витяг з кишені наперсток і показав на закот своєї піджачини, де стреміла голка з намотаною ниткою.

— Оце й все моє рухоме майно. З ним я був на каторзі, з ним я і в соціалізм увійду. Га? Наша зверху буде?

Лагідна усмішка десь зникла, а натомість знову засвітилась крицева упертість у Пиньових очах:

— Ого! Аж курява здійметься, Наргизяне! Аж закурить!

Худорлявий, низенький, брудний білявець, з поморщеним смутним обличчям підійшов до Пиня, схилив трохи убік голову, надувся, як той індик, і з апломбом заклав руки на спину:

— Хотів би я знати: як ходити на всі фронти битись за радянську владу, то Зелік Грінфельд тоді був товариш нарівні з усіма товаришами, а як ділити білизну й одіж, що забрали в буржуїв, то йому, Зелікові Грінфельду, більше не знайшлося, як дві пари білизни та пошарпана халамида якась з часів царя Гороха, — то де ж тут товариська справедливість?

За Зеліковою спиною стояла його дружина, коротенька жінка, чекистка, з лагідними блакитними очима і шарпала чоловіка за рукав:

— Але - ж, Зеліку, годі, залиш свої анархичні вихватки!

— Ні, мене це аж пече. Якби тут не позапартійні і взагалі не чорт зна хто, я - б тоді всьому ревкомові разом з парткомом такої заспівав би, що вони не знали - б, чи плакати чи танцювати.

— Ну та дарма, є ще Цека, він покаже комітетчикам...

Мельників заклав руки у кишені штанів, розчепірів ноги так широко, неначе стояв на чардаку кораблевім підчас найдужчої качки, і всією постаттю своєю виобразив велетенський знак запитання.

— Таких задрипаних комуністів товариш Троцький звелів би розстріляти з поганого віника. Тай кзит! Тьху, гнида!

Грінфельд аж пополотнів од гніву, зібрав коло себе слухачів і почав з ними розводити наболілу душу.

Рябий, довготелесий, з конячим обличчям і чудернацькою - маленькою голівкою, цікаво наставив вуха і співчутливо кивав:

— А що ж, хіба не знаєм? Сказано, кому — на, кому — ні.

Друга ж частина завела палку суперечку. Тягли супротивника за закот, закидали невміння дочекатись поки той скаже своє, а сами, не дослухавши, перепиняли мову. Суперечка могла затягтися на довго. Але рознеслася звістка, що в Алушті виладувався другий десант, і ввесь обоз укупі з супровідним червоноармійським загonom потрапив до во-рога в лабети.

Васька Сич, обвішаний зброєю до зубів — були на ньому й кинджал, і наган, дві ручні гранати і крива грузинська шабля в срібних піхвах — розлючено прибів у кімнату, де спільно засідали ревком і парт-

ком, жбурнув свою низеньку татарську шапку і з вереском п крізь зіплені зуби:

— Хоч я й не партієць, але на злодійських штуках я добре знаюсь. Я його розміняю!

Хведько здивовано лупнув очима, і в той час, як ліва його рука показувала на риси, що на військовій мапі, права хутко піднесла до рота цигарку. Хведько жадібно вдихнув диму, гикнув і відкусив клаптик гільзи:

— Кого розміняти?

— Кого? Носикова! Ця сука раніше знала про десант.

Мумія з обличчям Ісуса Христа, що доживала останню стадію туберкульозу, закашлялась і з вохким блиском у надхненних яскравих очах, разом з кривавим харкотинням, виплюнула у кишенькову плювальницю:

— Дурниці. Простісінькі дурниці, товаришу Котів! Хведьку, маєш слово. Тільки на дві хвилини!

Аж захлинаючись з лютости, Котів скреготнув зубами і раптом бабахнув себе по грудях:

— Мое трудяще слово, значить, для секретаря парткому дурниці? Ми, що йдемо по шию в крові за комунізм, дурні, значить, а Носиків у твердому комірчику — розумний і чесний? Пам'ятайте ж це, товаришу Слуцький!

Біла від гніву і ненависти Ася вилупила на Котова почервонілі баньки і стримано процідила:

— М-може ви м-маєте з-змогу завірити нас, що за годину сюди не припливе ще один десант і не виріже нас усіх? Можете ви нас запевнити?

Її поведінка і запитання трохи охолодили війовничий запал і заспокоїли Котова, але там, у вестибюлі, тривога розгорталась, ширилась, розпухала, переходила в гарячкову паніку. Жінки з дітьми на руках бігали від гуртка до гуртка, в розпачі шльопали дітей, похапцем ховали розпатлане волосся під хустки і гарячилися:

— Чого ж таки мовчать? Аджеж до Алушти рукою дістати!

Коротенький Наргизян похажав по вестибюлі спокійний, веселий, з доброзичливою посмішкою на вустах. Перед собою ніс рушницю так, як піп несе дароносицю, і біля кожного гуртка говорив те саме:

— Не хвилюйтесь, не лякайтесь, ми їх били і ще битимем.

Довготелесий з конячим обличчям не стерпів Наргизянової спокійної усмішки:

— Як вам подобається оце трепло? Сам такий, як блоха, а теж задається. Просто хоч лусни з реготу.

Але Зелікові Грінфельдові ясно було, що немає рації горлати так на аби-що. Кінець-кінцем, маса мусить бути зорганізована повсякчас, активна і не чекати, доки комітетчики прочухаються і вживуть потрібних заходів. То може б тепер його делегували до ревкому за певною, чіткою відповіддю, що з ними буде?

— Га? Ніхто не заперечує проти цього?

Пізніше, коли він переможно повернувся з ревкому і, горділиво набундючившись і чванливо-задоволено посміхаючись, підійшов до своєї дружини, її блакитні очі спалахнули на нього зеленкуватим злим вогником.

— Коли-б, Зеліку, знав, як я тебе ненавижу! Коли б ти тільки знав!

Але Зелікові це байдуже. Аби він свого добувся.

Деяких жінок з дітьми і хворих чоловіків посадовили на вози і випровадили дорогою на Ай-Петри. А коли у вестибюлі порідшало, тривога трохи ушухла і застигла лише в деяких зажурених очах, аж тоді помітили, що по кутках сиротливо стоять покинуті рушніці, й чимало „бойців“ своєчасно зникли, боячись, щоб білі їх зненацька не оточили.

Довготелесий розлючено водив Наргизяна від рушніці до рушніці, в кожную тикав пальцем і злорадів:

— Ось тобі твоя задрипана комунія, бачив? Ще не стріляли, а вона вже штани погубила.

Елі стояв у кутку, спершися на рушніцю, наче на попітр, відчужений, німий, здивовано дивлячись перед себе.

Десь недалеко виладувався білий десант, що-хвилини може й сюди приплисти, а тут собі працюють спокійно, упевнено.

Село й місто забезпечують усім потрібним, як дбайливі господарі, що покидають країну лише на короткий час.

Біля кожних дверей довгі, довгі ряди людей. Тут пишуть і штемпелюють фальшовані пашпорти для тих, що залишаються на підпільній роботі, там видають інструкції і розсилають по містах та селах.

Представники від шкіл, дитячих будинків і професійних організацій одержують поперев'язувані пачки грошей.

Селяни з татарських, грецьких і руських сіл тягнуть пакунки літератури, коробки патронів, рушніці, і раз-у-раз приходять нова партія обшарпаних, обірваних робітників, неначе делегації від поколінь бідноти, з крайцем хліба під пахвою, з рушніцями на мотузці через плече, але в очах світла, мужня відвага.

Втома ріже очі, наче піском засипає. Хто на пакунках, хто на підлозі — задрімали, обнявши рушніці, мов коханку.

А коли село й місто були забезпечені потаємним жаром для майбутніх пожеж і все було наготові в путь, Ася Рабинович взяла через плече рушніцю, взяла попід руки Хведька і Пиня Миркина і, ідучи по сходах униз, тихо і мрійно завела:

— Повстаньте, гнані і голодні...

Голова за головою раптом підвелися, прокинувшись з дрімоти, підхопили бадьорий спів, і голосніше, вище, гучніше полинуло у синю ніч:

— Час розплати настав!..

За обрієм почало яснішати.

VI

Сповите молочно-білою пеленою, безтурботно спало море і не чуло упертих кроків і співів і грюкотіння обозу, що вже будили місто. Золоте помело ранку нечутно змело з синіх зіниць моря солодкий досвітній сон.

В ущелинах гір ще спочивали голубі хмаринки, неначе постіль ночі, що не встигли її своєчасно прибрати.

Мійська і селянська молодь, літні робітники, службовці установ, всуміш з арміяцями рядами крокували в гори, і в ранковому супокі гучно розлягався іноді прощальний привіт.

Чоловіки і жінки. Всякого віку. Всякої національності. Все змішалося в співучу фалангу і прямувало в гори. Обабіч колони малеча намагалася йти в ногу з усіма. І обабіч молоді, боязкі жінки не зводили очей з своїх чоловіків, що може й не вернуться до них.

Чимало жінок ідуть пліч-о-пліч з чоловіками, несуть рушніці, усміхаються, жваво розмовляють. І намагаються не виявити німого

болю серця. Тільки старенькі матері раз - у - раз тяжко зідхають, ронять гарячий смуток з старих очей і застерігають — бути обережними в дорозі, не забувати старої самотньої мами, що може дорого приплатиться за червоних синів.

Вискочить з рядів то один, то другий, схвильовано поцілує матір, одержить на прощання боханець хліба, благословення, тремтяче хрестіння, потішить її.

— Иди, мамусю, додому, не турбуйся. Хутко і в наше віконце засіяє сонце, ох і сонце ж!

І знов у ряди.

Та матері неспокійні — хто знає, що може трапитись! Що тільки діється! Мало їх загинуло від німців, так ось же, маєш: червоні, білі. І сльози ллються і слова падають на серце розпеченим камінням. Мельників розсердився:

— Чого там вогкість розводити на дорозі. Ще посковзнешся та не встигнеш і ребер наламати білій сволоті? Чудаки, їй право!

І знову дзвінко й ритмічно залунали в бадьорому ранку кроки й співи.

В кінці міста вся біднота - старе й мале — з останніми окрайцями хліба, з глечиками молока і з вишиваними рушниками висипали на вулицю, примусивши армію спинитися, і почали прощатися.

Хлипають жінки. Діти туляться до батьків, виснуть на них. Молоді смугляві дівчата обв'язують армійців вишиваними рушниками і хустками. Сміються, здається, так дзвінко, а з очей струменить біль...

З схвильованого, плачливого галасу раптом вирвався різкий гучний голос, наказ — вирушати в путь.

Знову пошикувалися в ряди. Наблизився до колони старий босий селянин, став навколішки, поцілував землю, перехрестився, далі перехрестив армію:

— Ну, браття, помогай боже, щоб щасливо йшли, щоб вернулися з миром. Принесли-б радість і втіху всім злидарям. А ми, ми будемо молити бога за вас.

Вдруге поцілував землю, перехрестив себе, армію, далі одійшов убік і придушено гукнув:

— Митько, панів трохи на всі заставки, чуєш, на всі заставки, але в бога віруй, не забувай його. Пам'ятай, синку!

Од ланки до ланки продзвенів Пиня Миркина наказ, і армія рушила; привітально замайорили руки, хусточки, шапки, полетіли услід благословення.

Раптом у гомін кроків, у скрип коліс врізалось глибоке безпорадне ридання, немов уся біднота розпрощалася з останньою втіхою і темні хатки тепер залишилися беззахисні, самотні, посиротілі.

Мельників збентежено почував потилицю і сумно глянув на вишиту на правій руці сине серце, а під ним ім'я „Катя“:

— Нещастя, просто нещастя з бабами... Гей, хлопці! Ану підведіть нюхалки в гору, раз, два, три. Раз, два, три!

І кроки залунали чіткіше, сміливіше, твердіше.

Тільки Елі залишився на місці і задумливо дивився, як плачуть жінки, похилившись на тин. Чоловіки сумно дивляться на каменистий горяний шлях, дивляться і ніяк не можуть розлучитися з тими, що пішли геть, неначе вся армія — і комуністи і радянські службовці — їхні близькі родичі, друзі.

Що-ж, власне кажучи, в'яже їх так міцно з радянською владою? Що? Чи земля, що вони її одержали, та не мають чим на ній робити?

Чи закриті заводи, де іржавіють машини?

Де-ж лежить захований той вузол, що його він, Елі, ніяк не може намацати? Де? Га?

Навколо нього співали, балакали, жартували, а Елі йшов німий, раз-за-разом зупинявся, з жалем дивився на пройдений шмат дороги, втомлено і недбало волів за собою по землі рушницю і невидючим поглядом мацав твердий, горяний шлях.

Десь високо в небі палило сонце, а тут під столітніми соснами причаїлись густі сутінки, і чисте прозоре повітря холоднішає.

Опівдні вся армія ввійшла у широку скелясту ущелину, неначе в сірий камінний мішок і жадібно припала до холодного водоспаду.

Десь угорі бабахнув постріл, зикнула куля роздражненою бджолою, за нею друга, п'ята, десята...

Носиків скочив на коня і стрілою зник в горах.

Спочатку вся армія рвонулася назад, декілька хвилин безтямно метушилася і все бряжчала затворами рушниць.

— Розсипся лавою! — заревів Хведько. З купкою старих армійців почав тягти клунки, перекидати вози і швидко зробив бліндаж для дітей і жінок.

Чоловіки розсипались попід деревами, по-за камінням і коли Пиньо звелів набивати рушниці, виявилось, що здебільшого рушниці російського зразка, а патрони — австрійського, не лізуть у магазини рушниць.

— Ну, — закипів Грінфельд — чи не слід же усіх їх поставити до стінки за такий порядок?

Ніхто його не підтримав. Найближчий його сусіда, Елі, тремтливими руками намагався вкласти російську обойму в магазин, потів, лаявся і кінець-кінцем почав пуляти в білий світ.

Холодно, флегматично, ніби стріляти для нього була звичайнісінька річ, дивився довготелесий на Елі і всміхався:

— Видати, що ви ніколи ще не нюхали пороху.

— Звідкіля ви це знаєте?

— Та видно пана по халявах: куля, братчику, гроші коштує, і пускати її на вітер не так то й розумно, от що.

Розпалений, блідий, прискакав Носиків на спіненому коні і з гордим призи́рством блиснув очима на Асю.

— Он там, між тими скелями лежить бандитське кубло. Хто іде зо мною?

Грінфельд, Мельників, довготелесий і ще десяток хлопців ухопили рушниці і поспішили за Носиковим.

Ася хвилинку сперечалася з Пиньом, далі взяла рушницю і пристала до загону.

Довготелесий підозріло гукнув на Асю і зареготався:

— Теж із нами? Глядіть же, щоб не заплутались у бабських спідницях.

Півгодини пройшло у важкому чеканні. Неспокійними очима поглядали на гори. Чогось так незвичайно тихо розмовляли, наче боялись, щоб відгук голосів не дійшов до ворога. Але як на те Слущкий закашлявся, зайшовся, і в кожному вусі лунав той кашель кривавою зрадою.

Хтось не витримав і зикнув;

— Замовкне він колись, чи ні!

Натужно звівши гострі худі плечі, Слущкий одійшов убік, при-тулився до дерева і зайшовся гучним кашлем, випльовуючи останні шматки легенів. А як тільки вщухає кашель, тоді розгоряється в очах

такий пекучий жаль, наче йому серце плаче за тим, що він, старий революціонер борець, тепер, під час битви, тільки на те й здатний, що одійти осторонь і плямити землю гнилими шматками своїх легенів.

Зненацька канонада, частіше, дужче, упертіше. Инколи уривається грім пострілів, тиша спускається в камінний мішок і бренить у вухах. І раптом знову гарматний грім гупає гучно в горах. І знову тихо.

В напруженій тиші раптом народився відгомін далекого „ура“. Але хто кого атакував — банда — загін, чи загін банду?

Почали догадуватись та домислюватись, будувати стратегічні допущення й проекти, але на серці було важко.

Пиньо, Слуцький і Хведько порадились нишком з собою і ухвалили їхати на розвідку, та, як на те, щось зіпсувалось в автомобілі і ним їхати не можна було.

Збентежений шофер поліз в автомобільне нутро, крутив, надпилював, мостив і солоними слівцями частував порадників.

Аж тоді, коли залізне тіло автомобіля радісно і ніби полегшено затремтіло і готове було кинутись у путь, на шосе показався Мельників на Носиковій коняці, білий як крейда, з закривавленою, немічно повислою рукою, а за ним, оточений декількома армійцями, шкандибав високий офіцер — полонений.

Вся колонна обступила автомобіль і пекуче ворожими очима впилася в офіцерові обличчя. Офіцер нервово крутив шовковистий чорний вус, кусав губи і не дивився ні на кого.

Сухий чоловічок з ріденькою білявою борідкою і фанатичними ясними очима протиснувся крізь натовп до офіцера і зміряв його з голови до ніг цікаво-глузлигим поглядом...

— Ач, морду наїв... Нахлепався нашої крові, в бога...

Замірявся кулаком у вуха офіцерові, але довготелесий затримав руку і одіпхнув його:

— Тебе ніхто не уповноважував бити в писк, хоч би й білого, є старші за тебе!

— Скажіть нам, — звернувся Пиньо до офіцера — де саме, в яких місцях розташовані ваші банди?

Офіцерові довгі засмагли пальці нервово крутили чорний викоханий вус і — ні пари з вуст.

— Скажіть — пристала Ася, — і ми тоді...

Офіцер кинув на неї зневажливий погляд і жовчно процідив крізь зуби.

— Експропріаторам я не відповідаю.

— Ну... й нема чого базікати.

— Коваленко! — покликав Пиньо молодого армійця.

Але Мельників ображено зачухав потилицю, немов звідти він мусів вискребти потрібні слова.

— Вибачте, він проштрикнув мені руку, отже ця честь належить мені. Ну, кивай ногами, стерво!

Жінки хутко ухопили дітей і побігли по шосе.

Елі був теж пішов за ними, але згодом зупинився і, знизуючи плечима, дивився убік. Скоро затих третій постріл, Елі інстинктивно повернувся назад і побачив, що Мельників, упираючись ногою у живіт убитого офіцера, здоровою рукою стягає з нього чоботи.

Блідий, тремтячий, підбіг Елі до Пиня й аж запінився:

— Як ти собі хочеш, але це підло, ганебно!

В Пиніних очах блиснула холодна зненависть і призирилива посмішка викривила куточки вуст.

— Сипати оливом у жінок і дітей теж не дуже шляхетно, як на твою гадку, благородний законнику: гей, хлопці, в дорогу!

Спокійно, зі співами йшли цілий день, увечорі перехопилися через камінний краж Ай-Петри і вийшли в широке поле. Назустріч надійшов татарин з двома барилами кислого молока і перш, ніж оком моргнув, чоловіка з двісті оточили віз, товпилися, одпихали одне другого і хто жменями, хто баклажками хапали кисляк і жадібно їли.

Тільки двоє стояли віддалік, сумно дивились на білогубу армію і журилися.

Один — за минуле, коли армія була армією дисциплінованою і по-рабському слух'яною.

Другий — за майбутнє, яке доведеться завойовувати з теперішніми бойцями, що здатні стягати чоботи з розстріляних, обдирати беззахисного бідного купця і думають будувати соціалізм на вістрі багнету.

Ображені, смутні, стояли вони віддалік і дивилися як Пиньо, Хведько і Ася — теж тягнуть з казанка кисле молоко і радіють і сміються разом з армійцями.

Елі дивився, жалісливо похитував головою, а далі ехидно спитався у Носикова:

— Подобається вам ця кислякова гвардія?

— Авже-ж — гірко відповів Носиків — з такою компанією далеко не заїдеш.

І пішов геть, розчавлений, згорблений, неначе весь тягар невеселих думок навалився тепер на його плечі, гнітить, б'є в скроні, доводить всю безглуздість і помилковість того, що Носиків взагалі звязався з червоними, — нема в них керовників, нема армії, і білі їх тепер напевне потрощать на тріски.

Армія вже лягла відпочивати, а Елі все стояв на краю гори і сумно дивився у долину.

Йшли цілий день, а до моря ще хоч рукою дістати... палає, п'яне червоним західнім сонячним вином. Місто лежить на березі купкою забутих дитячих іграшок, розкиданих на тмяно-зеленому тлі.

Куди ж він тепер прямує? Куди? Життя переплутало всі шляхи і стежки. Там уже, певне, панують генерали, тут — Мельнікови, Васьки Сичі... Як хороше, власне кажучи, було - б, якби він, Елі, міг опинитися на якому небудь острові поміж цими і тими.

В синій прозорій глибині зійшов повний ясний місяць. В сяйві його гостроверхий білий мінарет татарської мечети й високі стрункі тополі здавалися зледенілим смутком.

Нижній сріблястий сон оповив степ. Де-не-де пастух грав на дуду і будив синю ніч жалібними переливами, наче тужив за долею свого народу.

VII

Дві доби йшли спокійно, бадьоро. В кожному селі більшала колона, і ніде не здибала банд.

Кулі дримали в рушницях, а боїв сподівалися, отже, надокучивши жититися самою ходьбою і піснями, почали робити стрілецькі вправи на старих кіз. Тут же й білували їх, настромивши на багнети, пекли на вогнищах і, підлатавшись, йшли далі.

Під Бахчисараєм Носиків присікався, щоб спочити хоч на тричотири години, бо люди стомилися, не виспалися, а хто його зна, як і з чим їх зустрине Симферопіль.

В очах у Носикова застиг неспокійний тривожний смуток, неначе ховається він з темною думкою і боїться, щоб не прочитав хто його смутної таємниці.

Але, oprіч Асі, цього ніхто не помічав. Тільки Ася відчула, що його щось гнітить і що треба з ним побалакати.

Вона підійшла до нього, по товариському поклала руку йому на плече і душевно глянула йому в вічі:

— Що з тобою, Носиків?

— Нічого, аб - со - лютно нічого, і, взагалі, я не розумію...

Від його холодного, ущипливого тону, від його похмурого скісного погляду Ася ще яскравіш зрозуміла, що його важкий настрій має щось тільки до неї, до Асі, що провела з ним одну - однісіньку п'яну годину і, може, заронила в його серце сум за нею.

Горда, щаслива радість блиснула в її очах, і саме тепер забажалося їй піти за ним в поле, довірити йому солодку таємницю, що гріє її під серцем... і ніжно гладити його кучеряву біляву голову, де кучері скидаються на грона стиглого винограду.

Але тут зненацька набігла білява машиністка з штучною собачою улесливістю, почала лащитися і кокетувати з Носиковим, базікала капризно, пестила похмурне чоло, пустотливо кудовчила білявий чуб і жодного погляду не дарувала Асі.

Тільки, взявши Носикова під руку і намірившись піти з ним геть, обернулася і, по - вовчому блимнувши очима, просичала:

— Ко - мі - сар - ша...

Поміж високими ланами вже манячила тільки його кучерява голова, мов золота маківка, а Ася все дивилась на неї, гірко посміхаючись до себе самої. Аж тепер відчула, як дуже тягне її до цього пустого, стрункого, гарного офіцера.

Армійці розташувалися купками коло вогнищ, варили чай, їли печеню з козиного м'яса, розмовляли і співали.

Версти за півтори від шосе, захований між горами і деревами, лежав Бахчисарай.

Стародавня столиця кримських ханів, як зубожілий багач, забралася в гірські ущелини і тільки банею татарської мечети, як більмостим оком, виглядала на камінне шосе.

Набігли царські генерали, пограбували найкраще добро, пробуяла кривава буря 1905 року, а Бахчисарай банею своєї мечети, як більмом, виглядав і чекав.

В глуху тишу вдерся відгомін нових пісень, нових ритмичних кроків, а тепер з воріт Бахчисараю зі співами вийшов маленький татарський загін під червоним прапором з десятком заїржавілих рушниць за плечима, з клунками хліба й соли.

Саме біля розкиданих гуртків червоноармійців гармошка заголовила веселої татарської, і посипалось дріботання татарського бубна.

Молодий циган з більмом на оці заломив смушеву шапку на бакир, плеснув під такт гармошки по лякованих халявах і гортанно зачастив:

— Гей, владонька

Ти радянська!

Гей відрадонька

Ти бідняцькая!

І полинув, ледве попираючи ногами землю.

За ним другий, третій, четвертий...

Пиньо з Хведьком задоволено посміхались, плескали в долоні, і кінець - кінцем забули про те, що вони, — члени генерального військового

штабу, вмішалися в коло і почали й собі вихилися та викрутаси ногами робити, як і ті.

А степова далечінь озивалася гучною луною, наче десь там далеко-далеко теж танцюють і плещуть в долоні.

Елі здивовано похожав од гуртка до гуртка, дивився, знизував плечима, далі зупинив якогось літнього вже червоноармійця в довгій парусиновій блузі берегового робітника і з іроничною усмішкою звернувся до нього.

— Чого, власне кажучи, вони так радіють, що он якого гопака утнули? Га?

Пара холодних сірих очей похмуро огляділа його з голови до ніг і ржавий від тютюну і горілки голос скрипнув, як немазане колесо.

— А що хіба має наш брат загубити? Латану матню?

Ген-ген за обрієм небо ліниво позіхнуло і синьою пащею виплюнуло густу хмару і чорною тривогою вистелило шлях.

На деякий час Пиньо, Ася і Хведько десь поїхали автомобілем, а коли вернулися вони серйозні, мовчазні і почали шикувати загони, одбираючи комуністів, армійців і найдужчих чоловіків, тоді вже всі чули, як розгнівані гармати міряють віддаль важкими залізними кроками, і всі зрозуміли, що біда вже недалеко.

Носиків ще більш занепокоївся, заметушився, загрожував і кінець кінцем розділив колону на два загони. В один — хворих чоловіків і жінок з дітьми, під начальством Мельникова, а в другий всіх здорових чоловіків і жінок, що зможуть витримати наступ білих, поки Мельників з його загonom дістануться до симферопільського вокзалу.

Аж тепер Елі зрозумів, що вже як іти з червоними, то треба й битись, тяжко битись за кожним кроком. А який з нього стрілець взагалі, коли він навіть крізь окуляри не бачить і саме правим оком.

— Нічого — заспокоїв його Носиків, — білі тобі протруть очі, ставай лише в лави.

Случайний закахлявся і разом із кривавим плювком вимовив:

— Осюди, коло мене. Нехай хоч перед смертю побачу, як меншовик рушницю в руках держить.

Якийсь відгодований черевань у жовтих ботфортах хотів був тікати джоржками, та двоє армійців перестріли його і звелили завернути голоблі.

Але черевань витяг жмут мандатів і почав доводити, що насамперед він із центру, дуже й дуже відповідальний і якщо його затримують, то він складає з себе всяку відповідальність, а їм доведеться вже мати справу з самим товаришем Троцьким.

Після коротенького допиту армійці пустили його, закрутили цигарки і журливо задивилися у вогнище:

— Ото суча совбурія. Не спекатися їх. Ех, братіку, чимало ще доведеться попотельбушити, чимало.

Хмарний терпець небесний увірвався нарешті і на землю сипнув скісний густий дощ. Але загін іде.

Почервонілі лиця, промоклі тіла парують, але загін все йде. Іде ерез почорнілі, слизькі лани, через перелякані села, а селяни з жінками і дітьми стоять коло тинів, зажурено дивляться на місто, що ипльовує на поля отруйну жовч, і відчувають, що чорний врожай зійде на тих полях.

Вже зовсім недалеко міста зустріли чоловіка з двома дітьми на руках, на спині клунок з бебехами, а в очах застиглий жах.

Що вже не питали, чи не знає він, у чиїх 'руках місто, чоловік дивився широко розкритими, але невидючими очима, намагався вгадати, на кого це він натрапив: на червоних, чи на білих? А помертвілі безкровні губи шепотіли все:

— Стріляють, стріляють, просто жах!..

— Дай йому спокій — гукнув хтось з загону — не бачиш хіба, що це комісар паніки.

Чоловік затремтів увесь і з переляку аж упустив одну дитину в болото, а друга вчепилася в його рукав і жалібно верещала:

— Па-па, па-па!

Хвилинку яку чоловік стояв, мов одубілий, витріщивши перелякані очі, дивився, як Ася голубить і потішає дитину, що впала з його рук, і нарешті через силу пробелькотав:

— Я-я ко-ко-комісар? Бо-боронь боже! Я вчитель, народний вчитель.

Загін уже пішов далі, а вчитель спустив дітей на землю, і все стояв під дощем, мов прикипів до місця.

Але тут з долини виступив загін Мельникова. Тоді вчитель ухопив дітей, звернуv з дороги і подався навропростець переораними ланами, і тільки деколи оглядався, чи не женуться за ним.

Місто наче вимерло. І перед смертю позачиняло, позабивало двері, вікна, щоб нічого не бачити, не чути, як двоє озброєних світів, змагавшись, сплямують зелені вулиці порохом, оливом, мозком і кров'ю.

Порожньо й мертво.

Загін іде поспішно, твердими упевненими кроками, але кроки відбиваються луною в пустельних вулицях, мертво і нерішуче, неначе не в місті, а на кладовищі блукає п'яний загін і шукає виходу.

А гармати гавкають, неначе десятки крицевих псів напали місто з усіх боків, впилися зубами в камінне тіло і то в однім місці, то в другім, наче руки заломлені в тузі до неба, здійсмається вгору стовп диму й вогню, і за кожним вибухом гармати іздрігається земля, мов у агонії.

Біля штабу зупинились. Тут, де завжди був гомін і метушня, тут де загін мали чекати, тут — мертва тиша.

Біля входу — покинута гармата, декілька порожніх ящиків з під патронів, конячий гній, закривавлені онучі. Тільки малий переляканий песик бігає туди й назад біля зачинених воріт і жалісно скиглить.

Люди непорозуміло зирнулися один з одним.

Тільки Елі не втримався і посипав солі на рани:

— Ваші стратеги, здається, завели вас у болото?

Пиньо бистро глянув на нього і сердито плюнув. Але Ася тремтливими пальцями одстібнула гудзика з кобури і вихопила білого нікельованого револьвера.

— Якщо ви не перестанете ляпати язикок кат-зна що — застрілю, як собаку!

Елі пополотнів, почав виправдуватися і поспішив пошукати собі місця в іншій лаві, але куди б він не поткнувся, звідусіль його відпихали, мов коростявого.

Раптом з бічної вулиці почулося гуркотіння, а згодом виїхав автомобіль.

— Розсипся лавою! — заревів Хведько. — Плі! Плі!

На автомобілі якась постать устала і замахала білою хусткою. Але загін за громом пострілів не чув нової команди Хведька. Аж коли автомобіль зупинився і армійці з наставленими рушницями підбігли

до нього, то уздріли в ньому Ваську Сича блілого, переляканого з забинтованою головою.

— Тьху, матері вашій сто кіп чортів, гадав уже, що потрапив до білих. Чого ж ви стоїте? мерщій ідіть на вокзал. Ми відступаємо з фронту.

Поцілувався з Хведьком, з Пиньом і простяг руку до Асі.

— Ну, Асю, вперше і в-останнє, давай поцілуємось. Одна куля полатала вже мені голову, хто знає, чи мине друга? Чи побачимось?

Міцно стиснув руку і підморгнув лукавим оком:

— Та за Носиковим твоїм поглядай. Що хоч кажи, а все ж яблучко не з нашої яблуньки!..

І покотив автомобілем далі.

Хвилинку Носиків гірко дивився йому услід. Далі заскреготав зубами і гукнув на армійців.

— В ногу!

Одійшли тільки до половини вулиці і попали під обстріл з дахів. Весь загін сіпнувся назад. Збивали одне одного з ніг, бігли без тям, але й там сипонули на них кулі.

Звірячий крик: — рятуйте!

Божевільно метушилися хто куди, кричали.

Частина полягла головою на бруку, частина почала гатити прикладами у вікна, у двері, у ворота. І тільки старі досвідчені армійці витяглися у дві шерехи і почали перехресну стрілянину по дахах і вікнах уздовж вулиці, і під цим вогнем загін потроху вирвався з вузької вулиці на широкий майдан.

Тут уже ніхто не стріляв. Пусто. Мертво. Тільки біля квадратної тюрми стояли високі здоровезні тюремні наглядачі в чорних мундирах, неначе ранок виставив тут свою чорну варту.

Хтось із червоноармійців порішив розважити на них важке серце і розігнав їх олив'яним градом.

Знесилені страхом і хвилюванням підійшли до вокзалу. Десятки хур з усяким добром з царських та панських палаців, десятки возів з провіантом, амуніцією і патронами заповнили привокзальну площу. Чекали вивантаження, а тим часом юрба злодіїв старалася стягти що небудь. Але шкода—армійці пильно доглядали і не давали красти. Не через те, що добре дбали про майно, а просто міркували собі, що за срібну вазу, або мармурову статуетку не погано й заробити хоч з півсотні цигарок, або пачки дві махорки.

До колеса приставлений був малюнок Семирадського „Танок серед мечів“, а коротенький згорблений єврейчик стояв біля малюнка, і раз-у-раз шморгаючи носом, запевняв:

— Це-ж лахудра якась, хіба-ж таки поважна жінка піде гола танцювати та ще й прилюдно.

Армієць вагався, чухав потилицю, нарешті махнув рукою:

— Правда, що таку жіночку жалко продавати, ну та вже бог з тобою, стягай підштаники, давай сюди. Бери картину.

Остання заїржавіла „Кукушка“, що вже років п'ятнадцять служить маневровим паротягом на дальній лінії, тепер несподівано сподобилась одвести останній поїзд. Її старі, пошарпані члени відчували, що коли з двома-трьома платформами, заповненими жінками і дітьми, пораненими чоловіками, ще можна собі раду дати, то тягти такий довгий важкий потяг навряд чи під силу.

Вона несміливо притулилась до довгого ряду навантажених вагонів і гарячково чмичала.

Мельників люто тіпав якогось чоловічка і хрипко гукав:

— Хоч з-під землі дістань, а приведи мені машиніста і начальника станції!..

Чоловічок борсався в його руках, як повішений, і божився:

— Ось, товаришу, хрест святий, не знаю, де вони, не знаю.

Нараз угорі виникли темні круглі хмаринки і на станцію полився горох шрапнелі.

Недалеко вокзалу почав строчити кулемет, частіше, швидше.

Весь загін кинувся на дахи, на буфери, почали стріляти з рушниць.

А на відкритих платформах, де Мельників посадовив свій загін, почався плач і стогін дітей і благання жінок — десятьма мовами!

— Господи, рятуй, спаси!..

Мельників жбурнув чоловічка, затопивши його до пиці, і гукнув до Асі і Пиня:

— Гайда за мною на локомотив. Я його вестиму.

Скочили на паротяг, прочистили його стару горлянку хрипким свистком і... весь потяг здригнувся, але з місця не рушив.

А кулі дзизчали все частіше, все ближче. Грім пострілів мішався з розпачливим плачем, зойком жінок і дітей, неначе згасла остання надія на порятунок.

Нараз потяг сіпнуло, — раз, другий, третій — і він повільно рушив.

Ліворуч уже палали зіпсовані автомобілі, вози з сіном, обозні кухні.

Десятки армійців і спізнілих робітників з дітьми на руках бігли за потягом, і вітер доносив до нього розірвані благальні вигуки:

— Товариші! То-ва-ри-ші!

Праворуч — високі стрункі тополі чорними свічками стояли довгим рядом.

Понад ними Чатир-Даг. По його гордй левиній голові дереться забруднена скровлена хмара, але король кримських гір не бачить, не чує.

Похмуро дивиться він на загони білогвардійців, що в нестямному запалі несуться по горяних хвилях сюди — до важко-навантаженого, до останнього потягу.

З дахів, з буферів на них сиплють кулі.

Вони падають, зводяться і знов біжать.

От-от дістануться до краю гори.

Видно вже, як здіймають ручні гранати.

— Чи встигне потяг пролетіти повз страшне місце...

Все онімело.

Ніхто не плаче, ніхто не стріляє, всі вп'ялися заціпенілими очима в біжучу смерть і чекають...

Ще хвилинка...

Одна-однісінька хвилинка і смерть добіжить до краю гори...

Земля, гори, брудне небо все разом закрутилося, завихрилося в скаженому хороводі і зникло з очей.

Як з пересоння почувся потрійний вибух і вирвав з закляклих вуст уривчасте:

— Ой!

По-за останнім вагоном вибухнули два стовпи пороху й вогню але потяг тільки коротко здригнувся всім довгим тілом і мчав далі.

На одкритих платформах вибухнув плач — на цей раз радісний...

СЕРГІЙ ЄСЕНІН

РУСЬ РАДЯНСЬКА

Той ураган минув. Нас мало залишилось,
На дружнім оклику великий недолік.
Я знов вернувся в край осиротілий,
Де я не був аж вісім літ.

До кого вдатися? І з ким би поділитись
Сумною радістю, що я лишився жить?
Тут навіть і вітряк, як бервенчаста птиця,
З крилом пошарпаним замружено стоїть.

І я незнаний тут ніким.
Хто й згадував, і ті давно забули.
І там, де батьківський колись був дім,
Сіріє попіл лиш та курява ущухла.

Життя ж кипить!
Круг мене жвавий рух,
Тут і старі, і молоді обличчя,
Та нікому й капелюшем поклониться,
Ніхто мені в цім шарварку не друг.

І в голові моїй думки плазують журно.
Що рідний край?
Невже ж оце все — сни?
Адже ж для всіх я тут прочанин лиш похмурний
З далекої, чужої сторони.

А всеж — це я!
Я селянин села,
Яке лиш з того й зробиться славетне,
Що в нім колись то баба вповила
Бешкетного російського поета.

А голос думки серцю шепотить:
— „Опам'ятайсь, ображена дитино!
Та це ж лише новий огонь горить —
Нового покоління, по хатинах,

Ти відцвітать почав вже спроквола.
Новітні юнаки — нових пісень співають,
По іншому життя вони вчувають,
Ім не село вже мати — вся земля“.

Ах, краю мій, я — смішний став який!
На ямкуватість щок сухий летить рум'янець,

Мені вже й рідний говір став чужий,
В свій країні я мов чужестранець.

Он бачу я:
До волости селяни
В неділю, наче в храм, гуртами йдуть,
Шкарубними, невмитими словами
Обметиковують вони новітний „бут“.

Вже вечоріє. Плину позолоту
На шарі ниви захід накрапав,
І босі ноги, мов телята під ворота,
Тополі засторчили край канав.

Червонармієць шкитильгавий, сонний,
Наморщуючи споминами лоб,
Розказує бундючно, як Будьонний
З червоними відбили Перекоп.

— Вже ми його і так, і раз-пра-так, псяюху,
Буржуя еного... которого... в Криму“...
І зморщують клени довгастих віток уха,
І охають баби в німу пільму.

З гори іде селянський Комсомол.
І на гармонію нашкваруючи швидко,
Дем'яна Бідного виспівує агітки,—
Веселі вигуки розносить суходол.

Ну й сторожа!
Якого ж біса я
Галасував, що я з народом кривний?
Кому потрібна тут поезія моя,
Та й сам я непотрібен тут напевне.

Ну що ж, притулку рідний!
Вибачай!
І я тобі колись ставав в пригоді,
Співав тоді, як хворий був мій край,—
Тепер нові пісні, з моїми— годі!

Приймаю все.
Що там не є — приймаю.
Стежками вашими піду й я сам;
Для жовтня й травня душу я виймаю,
Оно лиш ліру любові не віддам.

Я не віддам її в чужії руки —
Ні матері, ні другу, ні жоні.
Лише мені вона свої ввіряла звуки,
Своїх пісень ніжних співала лиш мені.

Цвітять же юнії, цвітять, не знайте втоми,
Для вас нове життя і тьма пісень нових,
А я піду один за грані невідомі,
Приймешкне дух бунтарський мій навік.

Але й тоді,
Коли на всій планеті —
Мине ворожість рас, —
Я всеж не схаменусь,
Оспівуватиму я всім еством в поеті
Шостину всесвіту
Ім'ям коротким „Русь“.—

ЗОЛОТИЙ ЗАТИШОК

Краю любий! Серцю сниться
Стирта сонця в плесі воднім.
Я хотів би загубиться
По гаях твоїх стодзвонних.

Вбрались межі — переборки
В резеду і в ризу кашки
І видзвонюють в пацьорки
Верби — вбогії манашки.

Дише облаком багнище,
Гар в небеснім коромислі,
В чулім серці таємниче
Затаїв я тихі змисли.

Все стрічаю, все приймаю,
Душу радий з себе виняť.
Я прийшов на землю — знаю,
Щоб хутніш її покинуть.

* * *

Чорні, напахані потом лани.
Як не пестить, не любить вас мені?

В синяву вийду на гаті озерць,
Горнеться ласка вечірня під серце.

Смужаться шереди шарих верет,
Тихо десь люляє хлюп очерет.

Червінь багать скров'янить таганка,
Хмиз убілять вії молодика...

І на карачках, у плямах зорі,
Слухають діда крізь сон косарі.

Там, віддалік, на кукані ріки,
Пісню дрімливу ведуть рибаки.

Оливом лисне голизна ланів...
Російська болість — ти, жалісний спів.

КОРОВА

Хирлява, випали зуби,
Сувертень зим на рогах.
Бив її вигонщик грубо
На перегонних полях.

Серце не тішиться з шуму,
Миші в кутках шурхотять.
Думає болісну думу
Про білоного теля.

Видерли в матери сина,
Радість звели внівець...
І на високій ворині
Тіпає шкіру вітрець.

Хутко на звії гречанім
Шию опутають їй,
І поведуть манівцями,
Як і синка, на забій.

Жалісно й журно в пісочок
Сточаться крові струмки...
Сниться їй білий гайочок
І затишні моріжки.

В ХАТІ

Тхне пухким гречаним розчином,
Під порогом в діжці квас.
В закапелку, в бильцях точених,
Таргани повзуть у паз.

В'ється сажа над заслоною,
Приском жевріє черінь.
А на лавці за полоником
Шолупина й шкарупінь.

Мати з ожугом не зладиться.
Нагинається низько,
Котеня до дійва крадеться
На тепленьке молоко.

Квокчуть кури непосидливі,
Над голоблями гринджол.
Півні службу правлять встрійливо,
Запосівши частокол.

А в вікні на сіни збочені,
Полякавшись шумоти,
Щуценята розкудовчені
Залізають в хомути.

ЛИСИЦЯ

На подружканій нозі пришкутильгала,
Край нори звинулася в кільце.
Кров, як прошвою, відмежувала
На снігу дрімучеє лице.

Все їй марився в колючім димі вистріл,
І в очах гойдались мочарі.
Із кущів кучматий вітер збистрив
І розсипав геть дзвонистий шріт.

Як жовна, над нею мла шибалась,
Мокрий вечір липнув і червнів.
Голова тривожно підіймалась,
І язик на рані задубів.

Жовтий хвіст в завій упав пожегом,
На губах — немов застрілює моркв...
Тхнуло заморозю й глиняним нагаром,
В ожеледь соктила тихо кров.

ПІСНЯ ПРО СОБАКУ

Удосвіта в житній закуті,
Де злотяться верети в ряд,
Семерох оценила сука,
Рижих семерох щенят.

До вечора вона їх лизала,
Причісуючи язиком,
І цідився сніжок підталий
Під теплим її животом.

А ввечері, коли курам
На сідало вже пора,
Вийшов господар хмурий,
Семерох всіх в мішок забрав.

По заметах вона бігла,
Не відстала на крок один,
І так довго, довго трипотіла
Води незамерзла гладінь.

А коли доплентала потім,
Злизуючи піт, назад,
То здався їй місяць над плотом
За одне із її щенят.

Дзвінко в синяву виси
Гляділа вона, скімлючи,
І скознув молодик - місяць,
Спочиває за горб ідучи.

І глухо, мов од подачки,
Коли кинуть їй камінь в сміх,
Покотились очі собачі
Золотими зірками в сніг.

* * *

В полі пусто, в лісі голо,
Од води туман і вогкість.
Колесом за сині гори
Сонце котиться на спокій.

Марить скопана дорога.
Щось сьогодні їй приснилось,
Ніби й зовсім - то недовго
Сиву зиму ждять лишилось.

Ах, я сам в дзвонистім лісі
Вчора вгледів у тумані:
Лошачком муругий місяць
Запрягався в наші сані.

* * *

Ось воно, щастя немудре
З білим в садок вікном.
Лебедем сонячногрудим
Захід пливе над ставком.

Здрастуй, злотаства затишність,
З тінню берези в воді.
Галича зграя на стрісі
Править вечірню звізді.

Стелється синьою рясою
З поля нічний холодок.
Любе, немудре щастя,
Свіжа рожевість щок.

* * *

Як же люблю під свіжість осінню
Душу - яблуню вітром струсить,
І дивитись, як плесо сине
Сонця соха борознить.

І як люблю виштовхувать з тіла
Отой цвях, що гартує пісні,
І в одежі прозоро - білій
Стукіт гостя чекать в - осени.

Я учусь, я учусь моїм серцем
Цвіт черемхи в очах ховать,
Почуття тільки в скупості жевряться,
Коли ребер ламається гать.

Мовчки ухає зірочна дзвонниця.
Що ні лист — то свіча зорі.
Зачиню я в світлиці віконниці
Не пушу я нікого в двір.

* * *

Золоте закружилося листя
На ставу в рожевистій воді,
Мов метеликів зграя вогниста.
Завміраючи, мчить до зізди.

Я закоханий нині в цей вечір,
Тішить серце жовтастий діл,
Легіт - хлопчик вітрець — аж по плечі
Заголив на берізці поділ.

І в душі й в низині холодочок,
Синій присмерк, мов стадо овець;
Поза тином німого садочку
Продзвенить і замре бубонець.

Я ніколи ще так обережно
Не вслухався в розумну плоть.
Я б хотів, як лоза надбережна,
Утопитись в рожевості вод.

Гарно б, стирті всміхаючись стиха,
Писком місяця жуйку жувать...
Де ти, де, моя радісна втіх,
Все кохать, лиш кохать, не бажать?

* * *

Краю мій знеможений,
Краю мій, пустир.
Сіножать не скошена,
Ліс та монастир.

Он хати похилені,
Та й усіх їх — п'ять.
Стріхи їх запінілись
У досвітню гать.

З - під соломи - ризи —
Виріжки стропил.
Вітер морок сизий
Сонцем покропив.

В вікна б'є без омаху
Крил вороніх мах,
Як метіль, черемуха
Рукавом маха.

Чи ж не в казці лознику
Жизнь твоя й буття,
Що в нудьгу дорожнюю
Ліски шепотять?

З російської переклав *Олекса Байкар*

АДА НЕГРІ

ДИТЯ ПОВІТРЯ

Весь цирк мовчить. Обличчя сполотніли.
Завмерла всім усмішка на вустах,
І кожне серце подих свій спинило,
Бо груди стис шалений жах.

Під банею іде крилата фея
І ритмом кроку б'ється ритм сердець.
Як хмарка біла, ніжна як лілея,
Вона в повітрі почина танець.

У відблисках барвистих серпентини
Нечутно лине у граційний льот,
І кидає троянди і жоржини
В юрбу німу із циркових висот.

Вона з повітрям не боїться грати,
У чорних очах повно сили вщерть.
Той ніжний погляд вміє чарувати
Й перемагати смерть.

Її волосся, мов блискуча ватра,
У звив її рудавих кіс
Тропічні ранки і вогні театра
Промінням сонячним вплелись

В мистецьких згортках легкої спіднички,
Серед прозорих, золотистих хвиль,
Сховалось тіло ніжне й невеличке,
Що рано взнало біль.

Дитячі роки між масних паяців...
Брутальні жарти смілих плигунів...
Вона навчилася тяжкої праці
Під безсоромний спів.

По чорних линвах йде неначе вітер,
Сміливим рухом грає із життям,
Прекрасна жінка, зовсім ще дитя,
Вона здається променем в повітрі.

Така ще юна і стара. Дитино!
Твоє дитинство зів отрутний чар.
Тебе ж запродано до смертного загину
Жорстоким глядачам.

Така прекрасна і стара. Дитино,
Що взнала глум над тілом вже не раз.
Танцюй, танцюй, повітряна богине,
Тебе чигає грізний час.

Громаді кидай з висоти трапецій
Свої цілунки, квіти, рухи, сміх.—
Своїм панам колись зворушиш серце
Останньою з утіх.

З височини, де плинеш ти сміливо,
З далеких линв, де в п'яних рухах йдеш,
Офіро ніжна, зранена у крила,
Ти упадеш.

З італійської переклала *Маріана Хмарка*